

KÖLÜK ve KÜLÜK/KÜLİK SÖZLERİ ÜZERİNE*

Ali F. Karamanhoğlu

Türkçede binek ve yük hayvanları ile, bilhassa at ile ilgili, şeklen benzer fakat mânâca zık iki kelime vardır : *Kölük* ve *külük* (*ükülük*). İlk bakışta ses benzerliği bakımından aynı kelimenin farklı telâffuzu veya bir şivede gelişmiş şekli zehabını uyandıran bu sözler, kanaatimce, başka köklerden gelen şeklen benzer iki ayrı kelimedir. Eski metinlerimizde ö/ü, k/g gibi sesleri yazıdan tefrik etmek son derece güç hattâ imkânsız olduğu için bu kelimelerin ve birinin kökünden *-lüg* eki ile yapılmış *külüg* şeklinin biri birine karıştırılması mümkündür ve karıştırılmıştır da. Ancak elimizde 13. asra ait *Kodeks Kumanikus* (Codex Cumanicus) gibi, k/g ve ö/ü seslerini ayırmak imkânını veren alfabelerle yazılmış bir eser vardır ve bu iki kelimedenden biri *külük* şeklinde bu kitapta geçmektedir. Mânâsının yani Kodeksdeki karşılığının *kölük*'den farklı hattâ zıt oluşu ve bu farklı mânâda, *külük* şeklinde okunabilecek bir kelimeye Memlûk Kıpçakçasına ait, Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistan Tercümesi*'nde de rastlanması bize ip uçları vermekte ve bu kelimeleri tefrik etmek için ışık tutmaktadır.

kölük ve *külük*/*ükülük* kelimelerinden *kölük* daha eski metinlerde tesbit edilebilmektedir. Eski Türk yazıtlarından Tonyukuk anıtında da geçen bu kelime (Talât Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*'de -1968- *kölük*; Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*'nde -1970- *kölük* okuyor), A. Von Gabain tarafından *Alttürkische Grammatik*'in (ikinci baskı: Leipzig 1950) sözlük (*Glossar*) kısmına *kölük*, *kölök* (brahmi yazısı ile) şeklinde alınmıştır ve "Tragtier // yük hayvanı" mânâsı verilmiştir. Bu kelimeyi Eski Türkçe'deki *köl-* "bağlamak" fiili ile açıklamak gayet kolaydır. Her halde "yük bağlanacak, arabaya bağlanacak, bir şey bağlanıp, yüklenecek (hayvan)" mânâsı ile *köl-ük* veya *köl-ü-k* < *kölük* şeklinde düşünmek akla yakındır. Bu kelime daha sonraki metinlerde, Osmanlıca'da ve bugün de Anadolu ağızlarında (normal g- / k- gelişmesi ve ö/ü telâffuz farkı ile *gölük* / *gülük* şeklinde) geçer ve kullanılır (*Anadilden Derlemeler*, Hamit Zübeyr ve İshak Refet, İstanbul 1932).

* Bu makalenin Almancası için bk. "Über *kölük* und *külük* /*ükülük*" *Ural-Altäische Jahrbücher*, Band 48, 1976, s. 124-126.

İkinci yani benzer kelimemiz *külük* (*külik*), kök bakımından *kölük* (*kölik*) kadar eski olmakla birlikte, şimdiye kadar yayımlanan eski türkçe metinlerde geçmemektedir. Ancak Eski Türkçe'de "ses, ün, şöret" anlamlarında bir *kü* kelimesi vardır ki, yazıtlarda *kü-m*, *kü-si* gibi iyelik ekleri ve *-lüg* isimden isim yapma eki ile *külüg* şeklinde de geçer (Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV, İstanbul 1941). Divanü lugati't-türk'de de *külüg* vardır ve Brockelmann neşrinde *kölük* ile *külüg* kelimeleri karıştırılmış, "1. berühmt, 2. entliekn; ? 3. tragtier" diye aynı kelime gibi mânâlandırılmıştır. Atalay neşrinde ise, bu iki kelime *kölük* ve *kü* maddesinde *kü-lüg* olarak ayrılmıştır. Zaten eserde ayrı yerlerde geçer ve *kölük* yanında *kölük-lüg* şekli de vardır ki, *kölük* ile *külüg* kelimelerinin farklılığı bununla iyice anlaşılacaktır.

İşte Kuman-Kıpçak dil yâdigârı Kodeks Kumanikus'daki *külik* ("energisch, rasch") ve aynı şivenin Mısır'daki devamı olan Memluk-Kıpçakçası eserlerinden *Gülîstân bi-t-türki*'deki *külük* şeklinde ve aynı mânâda olduğu metnin farsça aslı ile kontrol edilebilen kelime bizce *kü-lük* (*kü-lik*) olarak düşünülmelidir. İsimden isim yapma *-lik*, *lik* ekinin eskiden beri çeşitli fonksiyonları vardır. Bunlar arasında mücerret isimler ve yer adları yanında sıfat mânâsı verenler de vardır. Mesela Kül Tigin ve Bige Kağan yazıtlarındaki *beglik urı oğlun... işilik kız oğlun* ibarelerinde *-lik*, *lik* ekinin bu sıfat yapma durumunu rahatça görebilmekteyiz. Buradaki *beg-lik* veya *iş-i-lik* gibi niye *kü* "ses, ün" kökünden *kü-lik* olmasın ? *Külük* daha sonraki, düzlük-yuvarlaklık ünlü uyumuna uygun bir gelişme şeklidir. *Divan*'daki *kü-lüg* ve *Kodeks*'teki *kü-lik* aynı kökten ayrı birer türemedir.

Seyfi- Sarayı'nın *Gülîstan* tercümesindeki *külük* sözünün mânâsı metnin farsça aslı ile karşılaştırılmak suretiyle tesbit edilebilmekte ise de (*külük atlar - semend-i bâd-pây*), doğru okunuşu ve mânâsının teyidi *Kodeks Kumanikus* ile mümkün olabilmektedir. Arap alfabesi ile türkçe metinlerin okunuşunda ö/ü, k/g seslerinin tesbitinde yanılmak mümkündür. Bu bakımdan *külük* kelimesini *kölük* veya *külüg* şeklinde okumakta bir tereddüt ve *kölük* kelimesinin de bir mânâ kayması da düşünülebilirdi. Müteveffa Gronbech'in çok titiz çalışması ile bir çok tereddütlü okunabilecek sesin tefrik ve tesbit edildiği sözlüğünde görüyoruz ki, kelime *külik* şeklindedir ve "hızlı, çabuk" mânâsındadır (K. Gronbech, *Komanisches Wörterbuch*, Kobenhavn 1942, s. 158). Gerçi Kuzey Türkçesinde bir ü->-ö- gelişmesi düşünmek mümkündür ama Anadolu Türkçesi ve ağızlarında da bulunan *gölük/gülük* kelimesi de "yük hayvanı, eşek, katır" mânâlarına geldiğine göre, *külük*'ün ayrı bir kelime olduğunda şüphe kalmamaktadır (A. Bodroglıgeti *Gülîstan Tercümesi* neşrinin sözlüğünde bu kelimeyi diğer metin ve sözlüklerle tevsik ederken, *külük* ve *kölük* farkını ayırmadan bu iki kelimeyi karşılaştırmıştır, s. 302. A. Zajaczkowski'nin ve N. Hacıeminoğlu'nun *Husrav u Şirin* neşirlerindeki *külük* okuyuşu da *kölük* olmalıdır, I Tekst s. 128 ve III Slownik s. 107).

Külük kelimesine aynı mânâda *Dede Korkut* hikâyelerinde de rastlamaktayız. Eserde beş yerde, tekerleme biçiminde “*at ayağı külük ozan dili çevük olur*” diye geçmektedir. Muharrem Ergin neşrinde metinde önce *külüğ* okunmuş, sonra indekse (ve ikinci neşrinde metne de) *külük* şeklinde alınmış, ancak mânâ verilmeden ? işareti ile, tereddütle bırakılmıştır (Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı* I, giriş -metin-faksimile, Ankara 1958, II, indeks -gramer Ankara 1963- TDK yay. -ikinci baskı metin- sözlük, Ankara 1964 -TKAE yay.-). Nâşir bizim *Gülistan Tercümesi* metni üzerindeki çalışmalarımız sırasında *külük* sözünün eserin aslı ile karşılaştırılıp, kesin olarak mânâlandırılabilmesi üzerine, bunu “*Bir kelime üzerine*” başlıklı kısa bir açıklama ile *Türk Kültürü* dergisinde belirtmişti (c. IV, s. 1145). Ancak bu kısa yazının sonunda Ergin “Kelimenin aslının ise eski *kölük* kelimesi olduğu anlaşılmaktadır.” diyor ki, biz yukarıda belirtmeğe çalıştığımız gibi, bu kanıda değiliz. *Kölük* sözü *köl-* fiilinden *külük* ise, *kü* isim kökünden gelmektedir.